

І. В. Білоконь, канд. екон. наук,
доц. кафедри регіональної економіки,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана»

СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

АНОТАЦІЯ: У статті висвітлено теоретичні аспекти виникнення проблемних територій, їх сутність та типи, розглянуто методологічні аспекти дослідження та методи оцінки проблемних територій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: депресивні території, «локомотиви зростання», методи оцінки, проблемні території, регіональні диспропорції.

АННОТАЦИЯ: В статье освещаются теоретические аспекты возникновения проблемных территорий, их сущность и типы, рассматриваются методологические аспекты исследования и методы оценки проблемных территорий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: депрессивные территории, «локомотивы роста», методы оценки, проблемные территории, региональные диспропорции.

ANNOTATION: The article highlights theoretical aspects of the problem of the territories, their essence and types, discusses the methodological aspects of the study and the methods of evaluation of problematic territories.

KEY WORDS: depressive territories, «locomotives of growth», evaluation methods, problematic territories, regional disproportions.

Людське суспільство завжди розвивається не лише у часі, але й у просторі. При цьому, якщо його розвиток у часі має лише один напрямок, то простір завжди характеризується багатомірністю і неоднорідністю. Ця особливість простору обумовлена не лише особливостями географічного положення території, природно-кліматичними факторами та природно-ресурсним потенціалом, але й у значній мірі рівнем його економічного і соціального розвитку та наслідками економічного освоєння. Тому, в кожній країні є регіони, які помітно відрізняються як по гостроті, так і складності проблем їх розвитку. Наявність регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку вимагає дослідження закономірностей регіонально-просторового розвитку господарства та розробки методології індивідуального підходу до проблемних територій у процесі просторового розвитку, згладжування асиметрій розвитку територіальних економічних систем.

Серед проблемних територій учені нині виділяють три основні їх типи: депресивні, відсталі і кризові. Депресивні регіони характеризуються ними як такі, що мають порівняно високий рівень економічного потенціалу, значну питому вагу промисловості і в багатьох випадках її провідних виробництв у структурі господарства, досить високий рівнем кваліфікації трудового потенціалу. Разом з тим, у результаті низької конкурентоспроможності профільюючих галузей, розриву сировинних зв'язків або переорієнтації стратегічного курсу ці регіони відзначаються глибоким економічним спадом, високим рівнем безробіття (в першу чергу структурним), низькою інвестиційною активністю, низьким рівнем фінансово-бюджетного забезпечення і реальних доходів населення та ін. [3, с. 181—182].

Деякі вчені-економісти пропонують до депресивних територій відносити такі, які є об'єктами державної підтримки. Депресивними можуть стати території, у яких, на їх думку, за економічних, політичних, соціальних, екологічних підстав перестали діяти умови і стимули розвитку. Ці території не можуть самостійно змінити свою депресивну ситуацію і вимагають спеціальної підтримки зовні, з боку держави [9, с. 94].

До слабозвинених, або економічно відсталих регіонів (територій) учені відносять регіони з дуже малою інтенсивністю і низькими параметрами господарської діяльності, однобокою не диверсифікованою структурою економіки, різким відставанням від основних регіонів з розвитку виробничої бази, соціальної сфери і ринкової інфраструктури, з високим рівнем безробіття і низьким рівнем життя, найвищою серед інших суб'єктів дотаційністю територіальних бюджетів [3, с. 183].

До особливих (кризових) регіонів відносяться території, у яких гострі соціально-економічні проблеми пов'язані з географічною або історичною специфікою і де в результаті складних умов господарювання реалізація науково обґрунтованої регіональної політики вимагає спеціальних методів регулювання їх економіки. Такі нестандартні підходи потрібні для вирішення проблем усіх нових прикордонних, екстремальних (які характеризуються суворими природно-кліматичними умовами, сировинною моноспеціалізацією, нестійким функціонуванням профільних галузей) та кризових регіонів, які зазнали руйнівного впливу природних і техногенних катастроф (аварія на ЧАЕС та ін.) [3, с. 184—186].

Російський учений С. С. Артоболевський виділяє три типи проблемних територій: депресивні, відсталі (слабозвинені) і особливо бідні (найбільш кризові) [2, с. 64—72].

Деякі автори, уникаючи термінів «депресивні» та «відсталі» території, пропонують зосередитися на «поляризованому розвитку регіонів». Цей підхід ґрунтується на фіксації ресурсів в «опорних регіонах» («полюсах», «локомотивах зростання»). Самі території ці автори групують залежно від функцій у просторовій організації країни на сировинні зони, зони технологічного трансферту, інноваційного розвитку, світові міста, старопромислові регіони та ін. Не дивлячись на сучасність такого підходу, він не знімає автоматично проблеми, пов'язаної з існуванням депресивних і відсталих територій.

Проблеми «депресивності і відсталості» не можуть бути вирішеними заміною термінів. Пошук «локомотивів» зростання економіки країни не виключає необхідності глибокого вивчення проблемних територій та пошуку шляхів їх вирішення у результаті регіонально-просторового розвитку. Вирішення цих проблем можливе лише шляхом проведення виваженої державної регіональної економічної політики.

До відсталих (депресивних) нами віднесені регіони, економічний потенціал яких у силу об'єктивних причин у кілька разів нижчий, ніж середній по країні, а їх економіка значний період знаходиться в стані тривалого застою і характеризується малою версифікаційною структурою промисловості та слабозвиненою ринковою і виробничою інфраструктурною та соціальною сферою.

Поняття «депресивний» регіон тісно пов'язаний зі спадом виробництва в результаті кризових явищ у минулому розвинених і стабільних територій. Таким чином, відсталі регіони з'являються, перш за все, в результаті більш швидкого розвитку інших регіонів країни, а депресивні під час загального спаду виробництва.

Разом з тим, як у першому, так і в другому випадку маємо справу з асиметріями. Відмінність лише в тому, що депресія — це наслідок економічної кризи, в результаті якої частина регіонів не змогла адаптуватися до нових умов і стала проблемною. У випадку відсталих або «слаборозвинених» регіонів ми маємо справу з асиметрією, що складалася із-за нерівномірності процесу розвитку.

Точність дефініцій депресивності і відсталості необхідна не лише для визначення регіональних проблем, але й для запропонування адекватних шляхів зняття гостроти відповідних асиметрій.

«Розвинені території» або «локомотиви зростання» самі по собі є також проявом асиметрії зі своїми проблемами. В групу «розвинених (опорних) регіонів» учені-регіоналісти включають в основному старопромислові райони, агломерації і центри з високим докризовим рівнем індустріального розвитку, науково-технічного

прогресу та інтенсифікації виробництва. Це в основному високо-технологічні і сировинні регіони країни. Вони характеризуються ними як «генератори» економічного прогресу, полігонами для відпрацювання нових господарських механізмів, «вікнами» до світового ринку. Більшість науковців вважає, що з допомогою таких «локомотивів» реформи можна витягти весь ланцюжок ринкових перетворень по всій країні та забезпечити її конкурентоспроможність у системі світового господарства [3, с. 179].

Сам термін «розвинені» часто має відносний характер. Мова тут йде про території із стійкими значно вищими за середні по країні показниками економічного зростання. Разом з тим, залежно від міри відхилення асиметрія, яка є результатом гіпертрофічного розвитку, приховує в собі не менше проблем, ніж інші види асиметрії.

Для прикладу візьмемо Київ, який, як і області, має статус суб'єкту господарювання і управління. У ньому сконцентровано не лише урядові установи, парламент, але й величезна кількість установ науки, культури, гігантський промислово-виробничий потенціал, банківський і страховий бізнес, основні фінансові потоки тощо. Тут розміщуються офіси найкрупніших компаній. У результаті цього реальний вклад Києва у виробництво ВВП країни виглядає значно перевищеним за рахунок особливостей формування звітних даних.

За офіційною статистикою нині ВРП на одного жителя міста Києва більше ніж у три рази вищий, ніж у середньому по Україні, у два рази, ніж у Донецькій і Дніпропетровській областях і майже в сім разів, ніж у Тернопільській області. Такий стан значною мірою обумовлюється тим, що більшість товарних потоків офіційно оформляється через Київ, а реально вони виробляються далеко за його межами. Крім того, в Києві осідає значна частина корпоративних податків компаній всеукраїнського характеру.

Якщо все це врахувати (виррахувати) при визначенні показника ВРП на одного жителя столиці, то він може бути близьким до середнього рівня по Україні, а в окремих сферах — може і «недотягувати» до середнього рівня.

Слід зважати і на наявність інших дуже гострих проблем, пов'язаних з перенаселенням, що породжує проблеми житла, житлово-комунального господарства, транспорту, сфери обслуговування, охорони здоров'я, освіти, охорони правопорядку та значні екологічні проблеми.

Таким чином, асиметрія (навіть із знаком «+») при її значній величині може стати джерелом негативних явищ, які впливатимуть на життя людей не лише цієї території, але й країни в цілому.

Виходячи з того, що «регіони-локомотиви», тобто найбільш розвинені і благополучні регіони мають власні фінансово-економічні джерела розвитку, особливу увагу слід приділити проблемним регіонам, у яких власні можливості в сучасних ринкових умовах не дозволяють подолати наявне відставання в економічному розвитку.

Сучасні наукові дослідження проблемних територій характеризуються багатьма кількісними і якісними оцінками рівня і гостроти соціально-економічної ситуації в них. Методи дослідження будь-якої проблеми не можуть обмежуватися кількома ключовими показниками ухилиючись складних, багатомірних оцінювальних систем. Тим більше, це дуже важливо при аналізі процесів територіально-просторового розвитку країни.

Важливим завданням регіональної політики країни в сучасних умовах є вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Основними індикаторами вирішення цього завдання пропонуються виробництво валового регіонального продукту на душу населення, середній грошовий дохід, вартість споживчого кошика та ін. Критерієм вирівнювання соціального розвитку регіонів служать такі характеристики життя, як величина прожиткового мінімуму, рівень розвитку соціальної інфраструктури, рівень безробіття, частка населення з вищою освітою, кількість студентів на 10 тис. жителів та такий інтегральний показник рівня життя населення як середня очікувана тривалість життя.

Для оцінки асиметрій регіонального розвитку найчастіше використовують такий інтегральний (результативний) показник, як виробництво регіонального валового продукту на душу населення. Але слід враховувати, що такий інтегральний показник не повною мірою відображає розвиток регіону. Перш за все він дуже залежить від наявної системи цін. Як приклад, для нафтовидобувних регіонів збільшення ціни на нафту і продукти нафтопереробки веде до помітного зростання показників валового регіонального продукту на душу населення. Особливо це рельєфно проявляється у тих регіонах, де нафтова промисловість є основною галуззю спеціалізації їх господарських комплексів. Крім того інтегральні показники здатні вирівнювати, усереднювати самі різноманітні диспропорції, які часто призводять до помилкових оцінок ситуацій у регіонах. Тому для дослідження проблемних територій необхідно разом з інтегральними показниками широко використовувати цілу систему додаткових якісних характеристик. Серед таких характеристик — показники розвитку основних галузей матеріального виробництва (середньодушові показники

розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва тощо), інфраструктурна освоєність території (розвиток транспорту, зв'язку тощо), рівень розвитку невиробничої сфери (якість комунікацій, введення житла, обсяг платних послуг у розрахунку на одного жителя, забезпеченість населення медичними послугами та ін.), роздрібний товарообіг, доходи громадян, рівень безробіття в регіоні, екологічний стан (рівень забруднення водних, земельних ресурсів, повітряного басейну).

Оцінку проблемності регіонів можна дати й за їх конкурентоспроможністю, оскільки серед конкурентоспроможних регіонів немає депресивних і відсталих.

До умов, що визначають конкурентоспроможність регіонів, у науковій літературі найчастіше відносять:

- вигідне геоекономічне положення регіону;
- наявність певних природних ресурсів (водних, мінеральних, земельних, лісових, рекреаційних);
- раціональне розміщення продуктивних сил;
- відповідність економічної структури регіону сучасним вимогам національного і світового ринку;
- наявність висококваліфікованого трудового потенціалу;
- наявність розвиненої виробничої і соціальної інфраструктури;
- стійкі міжрегіональні і міжгосподарські зв'язки;
- наявність науково-технічного потенціалу і науково-інформаційної бази для розвитку господарства;
- стратегію регіону на випуск конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринку продукції;
- збалансованість бюджетно-фінансової системи регіону;
- ефективність існуючих схем руху товарів і послуг;
- наявність високого зовнішньоекономічного потенціалу і можливості розширення торгово-економічних зв'язків;
- ємкість регіонального ринку;
- наявність у регіоні соціально-орієнтованої програми розвитку;
- протекціонізм місцевої влади по відношенню пріоритетних напрямків розвитку економіки регіону та ін.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що дослідження проблемних територій заслуговує на увагу і в майбутньому. Перспективними напрямками є удосконалення критеріїв та показників визначення проблемних територій, їх сутнісних ознак, покомпонентної та інтегральної оцінки розвитку регіонів як зміни якісних станів економічних, соціальних та інших процесів, розробка наукових засад, подолання депресивності і відсталості.

Література

1. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» / Відомості Верховної Ради. — 2005. — 51. — С. 548.
2. *Артоболевский С.С.* Государство и кризисные территории в Российской Федерации. — М., 2000.
3. *Гранберг А. Г., Кистанов В. В. и др.* Государственно-территориальное устройство России. — М.: Дека, 2003.
4. *Гранберг А. Г.* Основы региональной экономики. — М.: ГУ-ВШЭ, 2000.
5. Державне управління регіональним розвитком України: За заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. Ф. Жаліла. — К.: АІСД, 2010.
6. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження. — К.: РВПС України НАН України, 2008.
7. *Климанов В. В.* Региональное развитие и экономическая самостоятельность субъектов Российской Федерации. — М.: УРСС, 2000.
8. *Климов А. А.* Пространственное развитие и проблемные территории. Социально-экономические аспекты. — М.: Кам-Книга, 2006.
9. *Лексин В. Н., Швецов А. Н.* Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. — М.: УРСС, 1997.

Стаття подана до редакції 12.10.2011

УДК: 327.(477)

І. Д. Дудко, д-р політ. наук,
зав. кафедри політичної історії,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З СНД ЯК НАПРЯМ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ЗАСАДИ КРИТИЧНОГО АНАЛІЗУ

АНОТАЦІЯ. Стаття спрямована на аналіз можливих тенденцій подальших інтеграційних процесів України внаслідок підписання нею договору про зону вільної торгівлі з країнами СНД. В аспекті дослідження — ризику, з якими країна може зіткнутися внаслідок поглиблення інтеграції у східному напрямі замість реалізації політичного курсу, спрямованого на здобуття асоційованого членства України в ЄС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Зона вільної торгівлі, Україна, СНД, ЄС.